

Vergaderjaar 1986–1987

19992

Actieprogramma Vrouwen en Ontwikkeling

Nr. 1

BRIEF VAN DE MINISTER VOOR ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 2 juni 1987

Ingevolge mijn toezegging tijdens de begrotingsbehandeling Ontwikkelingssamenwerking op 17 december 1986 bied ik u hierbij het Actieprogramma Vrouwen en Ontwikkeling aan.

Het actieprogramma geeft een overzicht aan van een aantal operationele maatregelen die tussen 1987 en 1990 genomen zullen worden teneinde de uitvoering van het geformuleerde beleid met betrekking tot vrouwen en ontwikkeling te bevorderen in de bilaterale en de multilaterale ontwikkelingssamenwerking en in enkele overige programma's.

Het actieprogramma is ter advisering voorgelegd aan de Emancipatieraad.

De Minister voor Ontwikkelingssamenwerking,
P. Bukman

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1. OS-beleid Vrouwen en Ontwikkeling	4
1.1. Beleidsdoelstellingen	4
1.2. Belangrijke aandachtsvelden	5
1.3. Strategie	9
1.4. Beleidsuitvoering tot op heden: uitvoeringsinstrumentarium	10
1.5. Knelpunten in de beleidsuitvoering	11
Hoofdstuk 2. Actieprogramma voor de bilaterale samenwerking	12
2.1. Nadere beleidsontwikkeling ten behoeve van de uitvoering	13
2.2. Overleg met programma- en regiolanden en met multilaterale organisaties	14
2.3. Donorcoördinatie	15
2.4. Fondsen	15
2.5. Instructies en afgeleide acties	15
2.6. Institutionele structuur V en O	17
2.7. Vrouwelijke deskundigen en deskundigen V en O	18
2.8. Stimuleren van deskundigheid V en O bij consultants en bedrijfsleven	18
2.9. Monitoring en evaluatie van beleidsuitvoering	19
Hoofdstuk 3. Actieprogramma voor de multilaterale samenwerking	19
3.1. Inbreng V en O in multilaterale instellingen	20
3.2. Donorcoördinatie	20
3.3. Speciale financiering	21
3.4. Institutionele structuur V en O	21
3.5. Planning van beleidsuitvoering	21
3.6. Evaluatie van beleidsuitvoering	22
Hoofdstuk 4. Actieprogramma voor de overige programma's	22
4.1. Medefinanciering van projecten van particuliere organisaties en vrijwilligersprojecten	22
4.2. KAP-programma en Programma Vrouwen en Ontwikkeling	23
4.3. Voorlichtingsdienst	24
4.4. Evaluatie van beleidsuitvoering	24
Bijlagen	
1. Literatuurlijst	25
2. Gebruikte afkortingen	26

Inleiding

Aan het slot van de Decade voor Vrouwen van de Verenigde Naties (1975–1985) hebben alle regeringen de Toekomstgerichte Strategieën voor de Verbetering van de Positie van Vrouwen (Forward Looking Strategies for the Advancement of Women – FLS) aanvaard. Hiermee geven zij blijk van hun politieke wil om hun beleid en activiteiten ten behoeve van positieverbetering van vrouwen te continueren en te verbeteren.

In de afgelopen 10 jaar is enige vooruitgang geboekt op de terreinen van wetgeving, onderwijs en werkgelegenheid, gezondheid en family planning en de deelname van vrouwen in de politiek.

Maar in het algemeen kan gesteld worden dat de resultaten in termen van positieverbetering vooral voor armere vrouwen nog niet erg indrukwekkend zijn. De meesten dragen nog steeds een dubbele werklast en hebben weinig of geen toegang tot land, krediet, training en technologische verbeteringen. Nog altijd bestaat er een grote achterstand van vrouwen in onderwijs, werkgelegenheid, gezondheid en vertegenwoordiging in besluitvormende organen.

Volgens het FLS-document is de weerstand tegen de vooruitgang van vrouwen gedurende de Decade erg groot gebleken, zowel in de politiek als in de privé-sfeer, zowel op internationaal, nationaal, lokaal als huishoudniveau. Strategieën en maatregelen op alle onderscheiden niveaus zijn nodig teneinde een effectieve participatie van vrouwen in ontwikkeling mogelijk te maken. Alle regeringen en internationale organisaties zijn opgeroepen om middellange termijn actieprogramma's voor vrouwen te ontwikkelen.

Een aantal VN-instellingen heeft reeds dergelijke programma's ontwikkeld (UNDP, UNICEF, ILO, UNFPA). Ook in het Ontwikkelingscomité van de Organisatie van Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OECD/DAC) is gesproken over de maatregelen die de verschillende DAC-landen zouden kunnen nemen om hun ontwikkelingsbeleid meer te richten op het vergroten van de participatie van vrouwen in ontwikkeling. Enkele DAC-landen hebben al actieprogramma's voor vrouwen in ontwikkeling opgesteld.

In het Nederlandse ontwikkelingsbeleid wordt sinds 1975 aandacht besteed aan het thema Vrouwen en Ontwikkeling (VenO).

De resultaten van een onderzoek van de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking (IOV) in 1985 naar de effecten van 15 bilaterale landbouw- en plattelandsontwikkelingsprojecten op vrouwen laten echter zien dat er nog een kloof bestaat tussen beleid en uitvoering. Door IOV zijn aanbevelingen geformuleerd ter verbetering van de uitvoering van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid met betrekking tot VenO. In 1986 heeft ook de Nationale Advies Raad (NAR) een uitgebreid advies uitgebracht over de wijze waarop het Nederlandse ontwikkelingsbeleid kan bijdragen aan de vergroting van de autonomie van vrouwen in ontwikkelingslanden. Tenslotte heeft een door het Ministerie van Landbouw en Visserij georganiseerde workshop in Kijkduin in 1986 geleid tot een aantal aanbevelingen met betrekking tot strategieën gericht op vergroting van de actieve participatie van vrouwen in de landbouwontwikkeling in ontwikkelingslanden.

De aanbevelingen van het IOV-rapport (nr. 200), het NAR-advies (nr. 86) en het Kijkduin-Seminar zijn zoveel mogelijk verwerkt in dit actieprogramma.

Hoofdstuk 1 bevat algemene achtergrondinformatie over het huidige Nederlandse ontwikkelingsbeleid met betrekking tot Vrouwen en Ontwikkeling (VenO). Een overzicht wordt gegeven van de beleidsdoelstellingen, belangrijke aandachtsvelden voor vrouwen in ontwikkelingslanden, de gekozen strategieën, het reeds bestaande uitvoeringsinstrumentarium en van een aantal knelpunten die van invloed zijn op de beleidsuitvoering.

De daarop volgende hoofdstukken vormen het feitelijke actieprogramma. Zij bevatten een aantal concrete maatregelen welke tot 1990 genomen zullen worden om het VenO-beleid nader te operationaliseren voor de bilaterale samenwerking (hoofdstuk 2), de multilaterale samenwerking (hoofdstuk 3) en enkele overige programma's (hoofdstuk 4).

Twee opmerkingen dienen nog te worden gemaakt. Ten eerste, het actieprogramma bevat geen opsomming van concrete projecten voor vrouwen die de komende jaren zullen worden gefinancierd, daar dit een te beperkte uitwerking zou zijn van het VenO-beleid. Gekozen is voor een overzicht van maatregelen die in Nederland, op de ambassades en door projectmedewerkers genomen zullen worden teneinde de actieve participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces structureel en consistent te integreren in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Ten tweede, aan ieder van de genoemde knelpunten in 1.5 wordt tegemoet gekomen door een veelheid van maatregelen. Terwille van de overzichtelijkheid zijn de maatregelen echter gegroepeerd rond bepaalde beleidsinstrumenten.

HOOFDSTUK 1. OS-BELEID VROUWEN EN ONTWIKKELING

In dit hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op de beleidsdoelstellingen van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid met betrekking tot vrouwen in ontwikkelingslanden (1.1) en belangrijke aandachtsvelden voor vrouwen (1.2). Vervolgens wordt ingegaan op de te volgen strategie (1.3), waarna een overzicht wordt gegeven van de bestaande instrumenten ten behoeve van de beleidsuitvoering (1.4).

Tenslotte worden in paragraaf 1.5 enkele knelpunten aangegeven, die de uitvoering van het VenO-beleid tot nu toe hebben vertraagd.

1.1. Beleidsdoelstellingen

Reeds vanaf 1975 – het Internationale Jaar van de Vrouw – wordt in het Nederlandse OS-beleid aandacht besteed aan het thema «Vrouwen en Ontwikkeling».

De grote lijnen van het beleid ten aanzien van dit thema zijn voor het eerst uiteengezet in de Notitie «Vrouwen in Ontwikkelingssamenwerking», die in september 1980 aan de Tweede Kamer is gezonden. Hierin staat positieverbetering van vrouwen centraal. Aandacht voor VenO dient geïntegreerd te worden in het totale ontwikkelingsbeleid.

In de tweede helft van de Decade voor de Vrouw (1980–1985) heeft een verdere uitwerking van het beleid plaatsgevonden en zijn nieuwe elementen en inzichten in het beleid opgenomen. Deze zijn onder andere verwerkt in nota's met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking zoals de nota Herijking bilaterale ontwikkelingssamenwerking en de nota Ontwikkelingssamenwerking en werkgelegenheid (beide in 1984) en in nota's met betrekking tot het regeringsemancipatiebeleid zoals de nota Bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes (1984) en de nota Beleidsplan emancipatie (1985).

Eén van de nieuwe inzichten is, dat vrouwen een actieve bijdrage aan de ontwikkeling van hun samenleving leveren en daarom niet slechts beschouwd moeten worden als begunstigden van het ontwikkelingsproces, maar tevens als actoren in dit proces. Internationaal dringt het besef door dat participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces van economisch belang is en dat algemene ontwikkelingsdoelen slechts optimaal bereikt kunnen worden als ook het ontwikkelingspotentieel van vrouwen effectief wordt benut.

Vrouwen in ontwikkelingslanden benadrukken de laatste jaren eveneens dat integratie van vrouwen in ontwikkelingsactiviteiten niet noodzakelijkerwijs leidt tot een situatie waarin mannen en vrouwen als gelijkwaardige

partners in het ontwikkelingsproces optreden. Vrouwen willen ook betrokken worden bij discussie en besluitvorming over de richting waarin de maatschappij zich ontwikkelt.

Een element, dat sinds 1984 aan het beleid is toegevoegd, is de bestrijding van geweld jegens vrouwen en meisjes. Problemen als fysiek geweld en seksueel misbruik krijgen de afgelopen jaren meer aandacht. Tevens groeit het begrip voor de wens van vrouwen grotere zeggenschap over eigen leven en lichaam te krijgen.

Hoofddoel van het huidige VenO-beleid is structurele verbetering van de economische, sociale en meer in het algemeen de maatschappelijke positie van vrouwen in ontwikkelingslanden door bevordering van hun actieve participatie in het ontwikkelingsproces.

Dit betekent voor de uitvoering van het beleid, dat activiteiten gericht zullen zijn op bevordering van de economische zelfstandigheid en de sociale weerbaarheid van vrouwen.

Bevordering van actieve participatie in het ontwikkelingsproces wil zeggen, dat gestreefd wordt vrouwen de mogelijkheden en middelen te bieden om veranderingen, die in de samenleving plaatsvinden, mede te bepalen.

Bovengenoemd hoofddoel van het beleid kan uitgewerkt worden in acht doelstellingen.

De *doelstellingen* zijn:

1. Vergroting van de toegang tot en zeggenschap over produktiefactoren (grond, kapitaal, arbeid) en over diensten en infrastructurele voorzieningen (water, energie, gezondheidszorg, onderwijs, voorlichting, etc.).
2. Verlichting van de arbeidslast van vrouwen, onder meer door introductie van arbeidsbesparende technologieën.
3. Stimulering van naleving van wetten, waarin gelijke rechten van vrouwen zijn vastgelegd.
4. Vergroting van participatie van vrouwen in de besluitvorming op het niveau van huishouden en lokale gemeenschap en op nationaal en internationaal niveau.
5. Versterken van de organisatie van vrouwen op alle niveaus.
6. Bevorderen van informatie-uitwisseling en communicatie tussen vrouwen(groepen) en verandering van stereotype beeldvorming over vrouwen.
7. Vergroting van kennis en zelfbewustzijn van vrouwen (door onder meer onderwijs- en trainingsfaciliteiten).
8. Bestrijding van fysiek geweld en seksueel misbruik.

1.2. Belangrijke aandachtsvelden

Voor de Nederlandse samenwerkingssectoren (plattelands- en industriële ontwikkeling en training, onderwijs en onderzoek) wordt aangestipt wat de voornaamste behoeften zijn van vrouwen in relatie tot deze sectoren.

Daarnaast wordt kort ingegaan op drie onderwerpen van specifiek belang voor vrouwen en ontwikkeling: organisatie, communicatie en geweld tegen vrouwen. Aandacht voor deze onderwerpen komt voort uit de nieuwe inzichten die de laatste jaren verkregen zijn met betrekking tot de oorzaken die ten grondslag liggen aan de discriminatie tegen vrouwen.

Plattelandsontwikkeling

Vrouwen in ontwikkelingslanden nemen een substantieel deel in de *agrarische produktie* voor hun rekening, niet alleen van de zelfvoorzienende landbouw, maar ook van de marktgerichte agrarische produktie. In Afrika leveren vrouwen driekwart van de agrarische arbeid, in Azië wordt dit op 40 à 50% geschat terwijl ook in Latijns-Amerika en het Midden Oosten vrouwen hieraan bijdragen. Volgens de FAO zal de agrarische produktiviteit

niet noemenswaardig kunnen toenemen en zal ook de armoede op het platteland niet verminderen als vrouwen geen betere toegang krijgen tot produktiemiddelen en -diensten. De sleutelrol die vrouwen spelen bij de voedselproductie zal erkend en gehonoreerd moeten worden bij de ontwikkeling van activiteiten gericht op verhoging van de voedselproductie.

Om de totale werklast van vrouwen te verlichten, zullen zij ook voor hun huishoudelijke taken ondersteuning moeten krijgen. Deze ligt op het terrein van betere toegang tot water, energiebronnen, arbeidsbesparende technologieën (bij voorbeeld graanmolens) en van opvangmogelijkheden voor kinderen. Bij het identificeren en uitvoeren van activiteiten gericht op het leveren van deze ondersteuning, dienen vrouwen actief ingeschakeld te worden. Zo is het van belang om vrouwen als voornaamste gebruikers van *drinkwatervoorzieningen* te betrekken bij lokatie- en technologiekeuze en bij onderhoud en kostenberekening van deze systemen. Hetzelfde geldt voor *sanitatieprojecten*: deze zullen niet effectief zijn, als niet wordt aangesloten bij de behoeften en ideeën van vrouwen op dit terrein. Vrouwen zijn traditioneel verantwoordelijk voor de *energievoorziening* van huishoudens. Ontbossing alsmede de groeiende bevolkingsdruk maken het verzamelen van brandhout steeds moeilijker en verzwaren de werklast van vrouwen. Bij het zoeken naar alternatieve energiebronnen en energiebesparende technologieën (kookovens) moet daarom meer worden aangesloten bij de kennis en behoeften van vrouwen. Van de brede lokale kennis waarover vrouwen beschikken met betrekking tot de aanwending van boom- en struikgewassen (brandhout, geneesmiddelen, groenvoer, groente) zou in bosbouwprojecten meer gebruik gemaakt moeten worden.

In het afgelopen decennium is steeds duidelijker geworden dat vrouwen op het platteland de belangrijkste *primaire gezondheidswerkers* zijn, omdat juist zij in hoge mate de gezondheidssituatie van het gezin bepalen. Zelf leiden ze echter aan een zwakke gezondheid ten gevolge van veelvuldige zwangerschappen, abortussen, sub-optimale voeding en culturele aspecten (werkbelasting, eetgewoontes, besnijdenis, etc.). Per jaar sterft een half miljoen vrouwen aan directe gevolgen van zwangerschap. Onderzoek heeft aangetoond dat meer meisjes dan jongens ondervoed zijn, omdat meisjes stelselmatig minder voedsel krijgen. Het is daarom noodzakelijk dat vrouwen een grotere rol krijgen in de planning en uitvoering van gezondheidsactiviteiten en dat gezondheidsvoorlichting gericht wordt op verandering van die waarden en gedragingen die een negatieve invloed hebben op de gezondheidstoestand van vrouwen en meisjes.

Wat *bevolkingsbeleid* betreft is allereerst van belang dat er een relatie is aangetoond tussen verhoging van de eigen inkomsten van vrouwen en betere scholing enerzijds en een dalend geboortecijfer anderzijds. Kennis van geboortebeperkingsmethoden en -diensten en het aanbod daarvan zijn daarnaast belangrijke factoren die de door vrouwen gewenste gezinsgrootte beïnvloeden. Het ontbreken van dergelijke voorzieningen tot nu toe heeft ertoe geleid dat veel vrouwen gebruik hebben moeten maken van andere minder betrouwbare middelen. Volgens schattingen van de WHO eindigt thans een derde tot een vijfde van alle zwangerschappen in abortus. Het Wereldbevolkingsactieplan onderschrijft het fundamentele recht van echtparen en individuen om in alle vrijheid en op basis van informatie hun kindertal en de spreiding daarvan te bepalen. Vrouwen moeten dan ook de mogelijkheid krijgen om zelf te kiezen over welk medisch verantwoord voorbehoedmiddel ze in de verschillende periodes van hun leven willen beschikken. Verder moeten mannen meer bij voorlichtingsprogramma's over gezinsplanning worden betrokken, opdat ook zij zich van hun verantwoordelijkheden bewust worden.

Arme vrouwen in ontwikkelingslanden dragen binnen het gezin belangrijke economische verantwoordelijkheden. Hun bijdragen aan gezinsinkomen zijn vaak essentieel.

Slechts een kwart van de werkgelegenheid in de formele industriële sector gaat naar vrouwen. Uitzondering hierop vormen de industriële exportzones in Azië, waar meer dan 80% van de arbeiders vrouw is. Zij hebben over het algemeen echter de laagst betaalde banen, waarvoor weinig scholing vereist is.

Een veel groter aantal vrouwen is werkzaam in de kleinschalige, deels informele, industriële sector in de stad en op het platteland. Zo participeert in India tussen de 41 en 49% van de vrouwen in de informele sector. De arbeidsomstandigheden in deze sector zijn over het algemeen zwaar, terwijl de opbrengsten gering zijn. De bijdrage van de productie van vrouwen aan de economische ontwikkeling wordt onderschat. Erkenning van de rol van vrouwen in kleinschalige activiteiten is nodig, temeer daar is gebleken dat programma's gericht op ondersteuning van kleine bedrijven in het algemeen alleen mannen bereiken.

Informele en formele industriële werkgelegenheid voor vrouwen alsmede de effectiviteit van hun arbeid kunnen worden vergroot door voorzieningen te treffen op het gebied van kredietverlening, marketing, management en technische trainingen en door de huishoudelijke taken te verlichten.

Ook dienen alle vormen van discriminatie van vrouwen in de arbeids sfeer te worden bestreden, zoals ongelijke beloning voor hetzelfde werk, verschillen in promotiekansen tussen mannen en vrouwen en ongewenste intimiteiten. Organisatievorming van vrouwen kan hiertoe een middel zijn.

Onderwijs en onderzoek

In de meeste ontwikkelingslanden is een groter percentage vrouwen dan mannen analfabeet en treft men op elk onderwijsniveau meer mannen en vrouwen aan. Een groot aantal economische, sociale en culturele factoren staat scholing van vrouwen in de weg. Zo worden meisjes veel eerder thuisgehouden om huishoudelijke taken te vervullen. De UNESCO onderstreept het gegeven dat ook de kwaliteit van het onderwijs voor meisjes hen belet op meer gelijke voet deel te nemen aan het arbeidsproces. Het onderwijs voor meisjes zou daarom meer gediversificeerd en minder op huishoudonderricht toegespitst moeten zijn.

Ook op hogere niveaus bestaat behoefte aan speciaal op vrouwen gericht onderwijs (zoals management-trainingen voor vrouwelijke klein-ondernemers).

Het ontwikkelen van kwantitatieve doelen in het onderwijs – zoals in Zimbabwe waar de helft van de studenten op landbouwinstituten vrouwen moeten zijn – levert goede resultaten op. Zulke doelen dienen dan wel per land en per situatie gedifferentieerd en gefaseerd te worden doorgevoerd.

Dankzij onderzoek is er meer kennis en inzicht verkregen in de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden. In een groot aantal ontwikkelingslanden zijn door vrouwen onderzoeks- en documentatiecentra opgericht.

Op een aantal terreinen met betrekking tot vrouwen en ontwikkeling is echter nog weinig onderzoek gedaan en is meer inzicht nodig. De volgende terreinen kunnen als voorbeeld genoemd worden:

- gevolgen voor vrouwen van internationale en nationale migratie (als achterblijvers maar ook als migranten);
- reproductieve rechten;
- rol van nationale «machinerieën» in het uitvoeren van beleid met betrekking tot VenO in relatie tot ontwikkelingen in vrouwenorganisaties;
- wetgeving en de positie van vrouwen (met name conflicten tussen gewoonrecht en moderne wetgeving);

- gevolgen voor vrouwen van internationale monetaire maatregelen;
- gevolgen voor vrouwen van moderniseringsprocessen zoals deze onder meer in de industriële en informele sector plaatsvinden (en in de verhouding tussen deze sectoren).

Organisatie

Op de conferentie en het NGO-Forum ter afsluiting van de Decade voor Vrouwen kwam de behoefte van vrouwen uit ontwikkelingslanden aan autonome organisaties van vrouwen sterk naar voren.

Het NAR-advies over Vrouwen in de Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking (nr. 86) concludeert dat het streven naar autonomie van vrouwen een belangrijk middel kan vormen om de gelijkwaardige deelname van vrouwen in het ontwikkelingsproces te verwezenlijken. Willen vrouwen gehoord worden in ontwikkelingsdiscussies en participeren in beleidsbeslissingen, dan is effectieve organisatie van vrouwen noodzakelijk. In het afgelopen decennium zijn vele organisaties door vrouwen opgezet om informatie uit te wisselen, ideeën te ontwikkelen en inspanningen te bundelen.

Aan het eind van het Decennium voor de Vrouw waren in 90% van alle landen overheidsorganisaties werkzaam gericht op de verbetering van de positie van vrouwen. In 66% van de landen zijn in de Nationale Ontwikkelings Plannen specifieke programma's en voorzieningen voor vrouwen opgenomen. Het komt nu op uitvoering van deze plannen aan.

Voor een succesvolle uitvoering van een VenO-beleid is het van belang dat oprichting en groei van vrouwenorganisaties en vrouwengroepen gestimuleerd worden, dat het functioneren van de nationale machinerieën wordt versterkt en dat waar nodig hun activiteiten financieel en organisatorisch ondersteund worden. Dit betekent bij voorbeeld dat op het platteland vrouwencoöperaties worden gestimuleerd en dat zij betere toegang krijgen tot krediet, training, landbouwvoorlichtingsdiensten, etc. Ook dient de organisatie van vrouwen op het niveau van vakbonden en professionele organisaties versterkt te worden.

Communicatie en informatie

Vrouwen hebben grote behoefte aan informatie en uitwisseling van ervaringen op terreinen, die voor hen relevant zijn. Dit heeft geleid tot de oprichting van enkele internationale vrouwennetwerken op het terrein van informatie en communicatie zoals ISIS en International Women's Tribune Center die onder andere publikaties uitbrengen over uiteenlopende voor vrouwen interessante onderwerpen als follow-up van Nairobi, vrouwen en alternatieve media, richtlijnen voor het schrijven van projectvoorstellen, vrouwen en aangepaste technologie. Daarnaast zijn meer thematische netwerken opgericht zoals Women's Global Network on Reproductive Rights, Women living under Muslim Law en regionale netwerken, zoals Association des Professionnelles Africaines de la Communication (APAC).

Informatie over de rol en het werk van vrouwen wordt ook verspreid via massamedia. Radio, t.v. en kranten reflecteren echter wereldwijd een meer stereotiep vrouwbeeld: in nieuwsvoorziening, reclame en televisieprogramma's worden vrouwen vooral voorgesteld als huisvrouw of als kijkobject. Deze eenzijdige beeldvorming doet geen recht aan de complexe dagelijkse realiteit van vrouwen.

Vrouwengroepen in ontwikkelingslanden hechten groot belang aan de doorbreking van deze beeldvorming over vrouwen. Zij proberen dat op twee manieren te doen. Enerzijds via beïnvloeding van de commerciële massamedia door het opzetten van netwerken van professionele journalistes, met name in Latijns-Amerika en Afrika. Anderzijds door het oprichten van eigen communicatiekanalen. Deze kunnen kleinschalig zijn en aansluiten bij tradities zoals verhalen, zang en volkstheater. Daarnaast

hebben vrouwenorganisaties eigen radio- en videoprogramma's ontwikkeld en worden nu in veel ontwikkelingslanden tijdschriften van en voor vrouwen uitgegeven (in Latijns-Amerika al 75).

Al deze activiteiten zijn gericht op verschillende doelgroepen: ten eerste arme vrouwen in steden en op het platteland, ten tweede «opinion leaders» zoals beleidsmakers, journalisten, politici.

Initiatieven van vrouwen op deze terreinen dienen te worden gesteund en versterkt teneinde het zelfvertrouwen van vrouwen te vergroten en de «opinion leaders» bewuster te maken van het belang van grotere actieve participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces.

Geweld tegen vrouwen

Ongelijke machtsrelaties tussen mannen en vrouwen leiden tot frequent geweld tegen vrouwen; dit kan in verschillende maatschappijen verschillende vormen aannemen. Fysiek geweld, besnijdenis, bruidsverbranding, seksueel misbruik (incest en verkrachting) zijn handelingen waar vrouwen in alle sociaal-economische niveaus regelmatig mee worden geconfronteerd. Ook in ontwikkelingslanden worden deze verschijnselen steeds minder als uitsluitend privé-zaken beschouwd. Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen wordt bevestigd en versterkt door de commercialisering van seksuele relaties. Vrouwenhandel, gedwongen prostitutie en seks-toerisme zijn de meest duidelijke vormen van dit verschijnsel. In een aantal landen zijn vrouwengroepen ontstaan, die zich verzetten tegen bovengenoemde uitwassen. Steun aan deze initiatieven is in dit kader van groot belang.

Op de derde VN Wereld Vrouwen Conferentie in 1985 te Nairobi werd voor de eerste maal binnen een formeel internationaal kader het probleem van geweld tegen vrouwen aan de orde gesteld. Het FLS-document stelt dan ook dat effectieve maatregelen moeten worden genomen om geweld tegen vrouwen en kinderen te identificeren, te voorkomen en uit te bannen en om opvangmogelijkheden voor slachtoffers te creëren.

Naast curatieve maatregelen dient vooral aandacht gegeven te worden aan beleidsmaatregelen gericht op voorkoming van geweld tegen vrouwen en op een weerbaarder opstelling van vrouwen. Deze maatregelen liggen met name op sociaal-cultureel terrein (verandering van beeldvorming over vrouwen, vergroting van zelfbewustzijn) en op socio-economisch terrein (verkleining van economische afhankelijkheid van vrouwen door middel van werkgelegenheid, scholing en training). Het gevoel van eigenwaarde van vrouwen moet worden versterkt en het respect van mannen voor vrouwen en hun arbeid bevorderd.

1.3. Strategie

Volgens het eerder genoemde Inspectierapport (nr. 200) is verdere operationalisering van het OS-beleid «Vrouwen en Ontwikkeling» in strategieën en uitvoeringsinstrumenten onontbeerlijk voor de overbrugging van de nog bestaande kloof tussen beleid en uitvoering. Uitwerking van de doelstellingen van het OS-beleid VenO in een uitvoeringsstrategie met bijbehorend instrumentarium begint langzamerhand vorm te krijgen.

Van de aanvang af is gesteld dat de uitvoering van het OS-beleid VenO zal moeten plaatsvinden door hun actieve participatie in het ontwikkelingsproces te integreren in het totale OS-beleid (Notitie «Vrouwen in OS», 1980). Teneinde een dergelijke integratie te bereiken zullen de beleidsdoelinden ten aanzien van VenO op een systematische en consistente wijze in het bilaterale en multilaterale beleid ingepast moeten worden. Dit is niet alleen in het belang van een doelmatige uitvoering van het OS-beleid VenO, maar ook van het totale OS-beleid. Onderkenning en betere benutting van het ontwikkelingspotentieel van vrouwen in

ontwikkelingslanden zal leiden tot een effectievere ontwikkelingssamenwerking.

Participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces is zowel doel als middel in het OS-beleid VenO. Vrouwen(groepen) dienen zoveel mogelijk betrokken te worden bij de opzet en uitvoering van projecten en programma's.

Binnen het *bilaterale beleid* staan op uitvoeringsniveau twee mogelijkheden open om positieverbetering van vrouwen na te streven:

- via integratie van de beleidsdoelstellingen VenO in algemene programma's en projecten: ofwel door vrouwen gelijkwaardige toegang en zeggenschap in alle projectactiviteiten te geven, ofwel door enkele activiteiten speciaal op vrouwen te richten; en
- via steun aan specifiek op vrouwen gerichte projecten.

De voorkeur gaat uit naar integratie van het vrouwenaspect in algemene programma's en projecten, zodat vrouwen in *alle* ontwikkelingsactiviteiten gelijkwaardig participeren. Zij zullen reeds in de planningsfase dienen te participeren opdat men hun belangen en behoeften rekening wordt gehouden in de verdere opzet en uitvoering van de programma's en projecten. In landen waar echter sprake is van een sterke scheiding tussen de seksen of waar vrouwen een grote achterstand hebben ten aanzien van mannen kunnen projecten specifiek gericht op vrouwen nodig zijn. De keuze tussen beide mogelijkheden zal bepaald worden door de concrete sociaal-culturele situatie. Specifiek op vrouwen gerichte projecten dienen ook functioneel te zijn aan de integratiedoelstelling.

Naast het gebruik van officiële hulpkanalen kan ook steun verleend worden aan niet-gouvernementele vrouwenorganisatie in ontwikkelingslanden (Nota Herijking Bilateraal Beleid, 1984).

Binnen het *multilaterale beleid* wordt op de volgende wijzen gestreefd naar uitvoering van het OS-beleid VenO:

- via het stimuleren van de integratie van het emancipatiefacet in alle multilaterale programma's en
- via versterking van de onderdelen van multilaterale instellingen, die zich direct bezighouden met het verbeteren van de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden.

Ook via de *particuliere kanalen* voor ontwikkelingssamenwerking wordt uitvoering van het OS-beleid Vrouwen en Ontwikkeling nagestreefd.

Een essentieel onderdeel van de strategie vormt de ontwikkeling van een instrumentarium, dat de doorvoering van het beleid moet bewerkstelligen.

1.4. Beleidsuitvoering tot op heden: uitvoeringsinstrumentarium

Met name de afgelopen paar jaren is hard gewerkt aan de ontwikkeling en toepassing van een uitvoeringsinstrumentarium. Hierbij moet worden gedacht aan zaken als: het beschikbaar stellen van financiële middelen, institutionalisering van deskundigheid, training van ambtenaren, opzetten van overlegstructuren, opstellen van richtlijnen, etc. Hieronder wordt besproken welke instrumenten tot op heden zijn ontwikkeld en gebruikt. Actieprogramma's voor verdere beleidsuitvoering worden geschetst in de volgende hoofdstukken.

De belangrijkste instrumenten ter ondersteuning van de uitvoering van het VenO beleid zijn thans:

a. Instelling (in 1977) en uitbreiding (1984) van een *coördinatie* voor *internationale vrouwenzaken* binnen het bureau beleidsvoorbereiding van DGIS (twee beleidsmedewerksters (samen 57 uur per week) en een administratief medewerkster (20 uur)).

b. Instelling (eind 1984) van de *ambtelijke stuurgroep* «Vrouwen en Ontwikkeling in de Bilaterale Ontwikkelingssamenwerking» (*VOBO*). De

VOBO heeft tot doel de positieverbetering van vrouwen in het bilaterale beleid op systematische wijze gestalte te geven. In de stuurgroep zijn alle landen- en sectorprogrammabureaus door een beleidsmedewerker vertegenwoordigd. De VOBO heeft sinds haar oprichting onder meer gewerkt aan de onder d, e en g genoemde punten.

c. Instelling (1986) van «*Focal Points*» binnen de *multilaterale sector*. Per multilateraal bureau is deze medewerker aanspreekbaar voor wat betreft het VenO beleid.

d. Er is een begin gemaakt met de *training van beleidsambtenaren* op het gebied van vrouwen en ontwikkeling via aparte aandacht voor dit onderwerp in de opleiding voor de geïntegreerde dienst van BuZa en via jaarlijkse speciale workshops voor DGIS-beleidsambtenaren.

3. *Herziening van de Instructiebundel Ontwikkelingssamenwerking*. In de instructie voor de identificatie, formulering, beoordeling, uitvoering, rapportage en evaluatie van projecten zijn in 1985 richtlijnen opgenomen ten aanzien van de wijze waarop aandacht gegeven moet worden aan VenO.

f. *Aandacht voor VenO in landen- en regiobeleidsplannen*. In de landen- en regiobeleidsplannen is een paragraaf over de positie van vrouwen opgenomen.

g. Aanstelling van *sectorspecialisten «Vrouwen en Ontwikkeling»* in programmalanden en -regio's. Ter versterking van de deskundigheid VenO op de posten zijn tot nu toe in vier landen (India, Pakistan, Indonesië, Tanzania) en één regio (Sahel) sectorspecialisten VenO op de ambassades aangesteld en is in één land (Sri Lanka) een sectorspecialist mede belast met VenO. De sectorspecialisten VenO hebben tot taak de integratie van het VenO-beleid in het samenwerkingsprogramma met het betreffende land te verbeteren.

h. Verrichting van *onderzoek en evaluatie* op het terrein van VenO. In opdracht van het DGIS is onderzoek verricht naar de positie van vrouwen in een aantal ontwikkelingslanden. Ook zijn studies uitgevoerd ten behoeve van de beleidsbepaling voor een aantal programmalanden en regio en het plattelandsontwikkelingsprogramma. Voorts heeft de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te Velde (IOV) in 1985 een rapport uitgebracht over de effecten van bilaterale landbouw- en plattelandsontwikkelingsprojecten op de positie van vrouwen.

i. Instelling van een *speciaal fonds*. In 1985 is het programma Vrouwen en Ontwikkeling als onderdeel van het Speciale Activiteiten Programma geïnitieerd, met name gericht op ondersteuning van internationale vrouwennetwerken. Het fonds bedraagt momenteel 2,5 miljoen gulden (zie 4.2).

j. Specifieke *reservering binnen de VN-bijdrage*. In de begrotingscategorie «Speciale VN-activiteiten» wordt elk jaar een bepaald bedrag gereserveerd voor ondersteuning van op de emancipatie van vrouwen gerichte activiteiten.

1.5. Knelpunten in de beleidsuitvoering

Het streven naar positieverbetering van vrouwen in ontwikkelingslanden is internationaal als doelstelling aanvaard. Concrete resultaten laten echter in veel gevallen nog op zich wachten. Hiervoor zijn enkele *algemene* factoren aan te wijzen.

· Elk nieuw beleidsonderwerp heeft tijd nodig om door te werken naar uitvoeringsniveau. Dit geldt zeker voor VenO, omdat processen gericht op verandering binnen historisch gegroeide situaties van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen nu eenmaal de nodige tijd vergen. Bovendien zijn pas kort geleden meer concrete gegevens bekend over de bijdrage van vrouwen aan ontwikkeling en de mogelijkheden om vrouwen meer volwaardig te laten participeren in ontwikkelingsprocessen.

- Een andere beperkende factor vormt de internationale economische recessie. Deze is van grote invloed geweest op de bereidheid van regeringen en donororganisaties om voldoende middelen ter beschikking te stellen voor de uitvoering van dit nieuwe beleidsonderwerp.

- Voorts is de participatie van vrouwen in besluitvorming op alle niveaus nog steeds gering, waardoor de belangen van vrouwen in ontwikkelingslanden bij de planning en uitvoering van ontwikkelingsactiviteiten nog onvoldoende aandacht krijgen.

- Ook bestaat er veel onduidelijkheid over de relatie cultuur en ontwikkelingssamenwerking in het algemeen, en de positie van vrouwen daarin in het bijzonder.

Nog te weinig wordt gerealiseerd dat «cultuur» niet homogeen is. Sommige culturele waarden en opvattingen worden vooral gedragen door bepaalde dominante groepen in de samenleving en alternatieve normen en waarden van andere groepen (bij voorbeeld vrouwen) zijn minder zichtbaar. Eveneens wordt onvoldoende erkend, dat «cultuur» dynamisch is, dat normen en waarden voortdurend aan verandering onderhevig zijn. De ervaring heeft aangetoond, dat in alle culturen mogelijkheden aanwezig zijn om de participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces te vergroten. Per cultuur moet echter worden nagegaan, welke aanknopingspunten er zijn om met en via vrouwen een ontwikkelingsproces te stimuleren, dat passend is in de gegeven culturele context en tegelijkertijd de mogelijkheden voor vrouwen vergroot.

Voor uitvoering van het Nederlandse VenO-beleid zijn nog enkele *specifieke* knelpunten aan te geven.

- De allesomvattende aard van het thema dat het hele OS-terrein raakt. Dit maakt specifieke invulling per OS-beleidsonderdeel c.q. programma noodzakelijk.

- Onvoldoende kennis en inzicht in behoeften en belangen van vrouwen in concrete projectsituaties. Uit IOV-rapport nr. 200 blijkt dat een analyse van belangen en behoeften van vrouwen in relatie tot de projectdoelstellingen in de regel ontbreekt. De vaak grote verschillen tussen de leefwerelden respectievelijk de belangen van mannen en vrouwen in de partnerlanden blijven hierdoor onopgemerkt of worden onderschat.

- Er is nog weinig ervaring opgedaan met uitvoering van VenO-activiteiten. Praktijkgerichte informatie over VenO wordt nog niet systematisch verspreid.

- Te beperkte inschakeling van specifieke vrouwenskundigheid in alle fasen van de projectcyclus, waardoor uitvoering van het in de verschillende instructies gestelde met betrekking tot de positie van vrouwen een moeizaam proces is. Uit het onderzoek naar positieverbetering van vrouwen in het lopende ontwikkelingsprogramma in de Sahel kwam naar voren dat projectteams behoefte hebben aan aanvullende expertise op het terrein van VenO ten behoeve van onderzoek voor en identificatie van op vrouwen gerichte activiteiten.

- Gebrek aan vrouwenskundigen met langdurige project- en missie-ervaring. Daar in projecten pas sinds kort aandacht wordt besteed aan vrouwen heeft slechts een beperkt aantal deskundigen/consultants voldoende expertise op dit terrein opgebouwd.

- Ook de beperkt beschikbare menskracht binnen het DGIS vormt een knelpunt bij de invoering van dit thema waar relatief weinig over bekend is.

HOOFDSTUK 2. ACTIEPROGRAMMA VOOR DE BILATERALE SAMENWERKING

In dit hoofdstuk staat aangegeven welke maatregelen tot 1990 genomen zullen worden om de doelstellingen met betrekking tot vrouwen en

ontwikkeling op meer systematische en consistente wijze te operationaliseren in het beleid en in programma's/projecten van:

- de sectorprogramma's plattelandsontwikkeling, industriële ontwikkeling en training, onderzoek en onderwijs;
- de landen- en regioprogramma's;
- macro-economische noodhulp.

Deze maatregelen sluiten aan op bestaande algemene beleidsinstrumenten en worden/zijn in een aantal gevallen reeds in enkele landen en/of programma's uitgevoerd. Dit actieprogramma beoogt positieve resultaten die reeds zijn geboekt op grotere schaal en meer systematisch te verwezenlijken.

De mate van beleidsontwikkeling met betrekking tot VenO varieert op dit moment sterk binnen de verschillende programma's. Zo bestaat er wel enige kennis en inzicht in de wijze waarop plattelandsontwikkelingsprogramma's kunnen bijdragen aan de vergroting van de actieve participatie van vrouwen, maar is er nog weinig inzicht in bij voorbeeld mogelijkheden om met programmahulp bij te dragen aan de positieverbetering van vrouwen.

De operationalisering van het beleid zal ook verschillen in de diverse programmalanden en regio's, daar dit afhankelijk is van de behoeften en mogelijkheden van vrouwen in hun concrete politieke, sociaal-economische en culturele situatie. De samenwerkingsrelatie met Bangladesh zal bijvoorbeeld meer gericht zijn op het vergroten van de mogelijkheden voor vrouwen om een eigen inkomen te verdienen, terwijl in de samenwerkingsrelatie met Noord-Yemen onderwijs voor vrouwen de hoogste prioriteit geniet.

2.1. Nadere beleidsontwikkeling ten behoeve van de uitvoering

Het VenO beleid wordt geïntegreerd in nieuwe beleidsnota's en operationele plannen met betrekking tot de bilaterale samenwerkingsprogramma's of onderdelen daarvan.

Het beleid met betrekking tot vrouwen en *plattelandsontwikkeling* wordt mede op basis van de aanbevelingen van het IOV-rapport nr. 86 en het NAR-advies nr. 200 nader uitgewerkt en geoperationaliseerd. Bij de verdere beleidsontwikkeling van specifieke programma-onderdelen zal de aandacht voor vrouwen worden geïntegreerd.

In 1987 verschijnen onder coördinatie van de VOBO (de stuurgroep «Vrouwen en Ontwikkeling in de Bilaterale Samenwerking») sectorpapers over «vrouwen en landbouw», «vrouwen en water», «vrouwen en gezondheidszorg» en «vrouwen en energie, bosbouw en milieu». Deze sectorpapers zijn speciaal bestemd voor ambtenaren, missieleden, deskundigen en andere uitvoerders van programma's. Indien de ervaringen positief zijn, zullen ook sectorpapers worden opgesteld over andere terreinen van plattelandsontwikkeling zoals «vrouwen en krediet» en «vrouwen en voeding».

· In de beleidsnotitie met betrekking tot het sectorprogramma *Industriële Ontwikkeling* die momenteel in voorbereiding is, zal expliciet worden aangegeven op welke wijze het thema VenO in het programma wordt geïntegreerd. Hierbij wordt onder andere gebruik gemaakt van de aanbevelingen uit het NAR-advies nr. 86, de voorlopige bevindingen van het onderzoek naar kleinschalige industrie en vrouwen van IOV en de ervaringen van de door Nederland gefinancierde projecten van de ILO en UNIDO op het terrein van vrouwen en (kleinschalige)industrie.

· Ook het beleid met betrekking tot vrouwen en *Training, Onderwijs en Onderzoek* (O&O-sectorprogramma) wordt nader uitgewerkt en geoperationaliseerd. In 1988 zal een sectorpaper over «Vrouwen en Onderwijs» worden opgesteld. Bij de uitwerking van de programma-onderdelen zal expliciet aandacht aan vrouwen worden gegeven. Hierbij wordt gedacht

zowel aan deelname van vrouwen aan training en onderwijs en versterking van onderzoekscapaciteit met betrekking tot VenO, als aan onderwijs en onderzoek op terreinen die voor vrouwen van belang zijn zoals landbouw, management-training, vrouwenstudies en family planning.

- De sectorspecialisten VenO zullen voor 1 januari 1988 adviseren over de wijze waarop de *landen- en regiobeleidsplannen* en jaarplannen kunnen worden geconcretiseerd teneinde het VenO-beleid bij herziening of opstelling van deze plannen te integreren. Indien huidige sectoren van samenwerking weinig mogelijkheden bieden de participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces te vergroten zal in overleg met het betreffende partnerland bij keuze van nieuwe sectoren prioriteit worden gegeven aan sectoren, die vooral voor vrouwen van belang zijn.

- Voor elk programmaland- en regio wordt naar voorbeeld van het «briefing paper» voor India een dossier met kerngegevens over de positie van vrouwen opgesteld. Deze dossiers zijn bestemd voor missieleden en deskundigen alsmede voor medewerkers van ambassades en landembureaus en bevatten onder meer naar sekse uitgesplitste statistische gegevens.

- De sectorspecialisten VenO zullen voor hun land/regio waar zij werkzaam zijn beleidsplannen met betrekking tot de positie van vrouwen in de samenwerkingssectoren (laten) opstellen. Hierin zal specifiek worden aangegeven hoe de belangen en behoeften van vrouwen zullen worden geïntegreerd. Voorbeelden van dergelijke studies zijn onder andere drinkwater met betrekking tot vrouwen in India en irrigatieprojecten en vrouwen in Indonesië.

- Onderzoek zal worden verricht naar de effecten van *betalingsbalanssteun* en programmahulp op vrouwen, daar hierover nog weinig bekend is. In de methodologie voor evaluatie van betalingsbalanssteun en programmahulp zal in 1987 de vraag naar de effecten op vrouwen nader worden uitgewerkt. In eerste instantie wordt hierbij gedacht aan bij voorbeeld kunstmestleveranties en invoersteun voor bedrijven. Tevens zal in 1988/89 voor een beperkt aantal programmalanden worden onderzocht op welke wijze programmahulp kan worden aangewend ten behoeve van vrouwen, door sectoren of produkten te identificeren die specifiek voor vrouwen van belang zijn. De onderzoeksresultaten zullen worden verwerkt in de betreffende landenbeleidsdocumenten.

2.2. Overleg met programma- en regiolanden en met multilaterale organisaties

In het overleg met regeringen van counterpartlanden, in de contacten met onderzoek- en onderwijsinstellingen en niet-gouvernementele organisaties (NGO's) en tijdens multi-bi overleg zal het Nederlandse OS-beleid met betrekking tot VenO onder de aandacht worden gebracht.

- Ambassades, in eerste instantie de sectorspecialisten VenO, zullen contacten opbouwen en onderhouden met overheidsdiensten/ministeries die belast zijn met vrouwenzaken (zowel met de coördinerende eenheid, bij voorbeeld een vrouwenbureau, alsook met betrokken afdelingen binnen andere ministeries) teneinde ideeën en ervaringen met betrekking tot VenO uit te wisselen en *samenwerkingsmogelijkheden te identificeren*.

- Voor hetzelfde doel zullen ambassades contacten onderhouden met niet-gouvernementele (vrouwen)organisaties in die landen.

- In het jaarlijks beleidsoverleg informeert de Nederlandse delegatie de programma- en regiolanden omtrent de Nederlandse beleidsinzichten en -wensen op het terrein van VenO. Tevens zal de delegatie concrete suggesties doen voor committering van geïntegreerde en eventueel specifieke VenO-activiteiten. Een en ander wordt in de instructies voor het overleg opgenomen.

Tijdens het jaarlijks multi-bi overleg met een aantal VN-organisaties zal de delegatie hen informeren over het beleid met betrekking tot VenO en benadrukken dat aandacht moet worden besteed aan de integratie van VenO in de door hen in te dienen projectvoorstellen.

- In het overleg met onderzoeks- en onderwijsinstellingen in ontwikkelingslanden zal eveneens het beleid met betrekking tot VenO en de uitvoering hiervan worden besproken.

2.3. Donorcoördinatie

In het overleg tussen regeringen van ontvangende landen en donoren (inclusief NGO's) zal expliciet aandacht worden gegeven aan de mogelijkheden de actieve participatie van vrouwen te vergroten (zie eveneens paragraaf 3.2).

- In een aantal programmalanden (bij voorbeeld India, Indonesië, Tanzania) vindt op nationaal niveau overleg plaats tussen de overheid, NGO's en donoren over VenO. In die landen waar dit nog niet plaatsvindt, zal Nederland initiatieven ondernemen een dergelijk overleg te organiseren.

2.4. Fondsen

Uit alle bilaterale hulpcategorieën kunnen geïntegreerde en/of specifieke VenO activiteiten gefinancierd worden.

- Er kan geput worden uit de fondsen van:
 - landen- en regioprogramma's;
 - sectorprogramma's Plattelandsontwikkeling, Industriële Ontwikkeling en Training, Onderwijs en Onderzoek;
 - overige bilaterale programma's, waaronder macro-economische noodhulp, doelbijdragen en KAP-programma.

- Daarnaast bestaat het programma VenO dat bestemd is voor ondersteuning van met name internationale vrouwennetwerken (zie paragraaf 4.2).

2.5. Instructies en afgeleide acties

De instructiebundel bevat algemene richtlijnen met betrekking tot de wijze waarop in de projectcyclus aandacht voor VenO ingebracht moet worden.

Deze richtlijnen bieden echter niet zonder meer de garantie dat in alle bilaterale projecten VenO voldoende aandacht krijgt. Gelet op de aanwezigheid van een aantal specifieke problemen bij uitvoering van de instructies met betrekking tot VenO is **een aantal aanvullende acties c.q. richtlijnen geformuleerd.**

a. Gegevens over vrouwen

- Voor een goed verloop van de projectcyclus uit het oogpunt van VenO is het van groot belang dat in de voorbereidingsfase van een project de doelgroep zo nauwkeurig mogelijk wordt gespecificeerd en dat gegevens over de uitgangssituatie van vrouwen (en mannen) bekend zijn. Elk landenbureau zal jaarlijks voor tenminste één project een base-line studie laten uitvoeren onder meer gericht op analyse van belangen en behoeften van vrouwen.

- De behandelende bureaus zullen de uitvoerende instanties of projectmanagers opdragen in de projectrapportages en missierapporten sekse-specifieke gegevens op te nemen.

b. *Missies*

- De behandelende bureaus van de landen- en regioprogramma's en sectorprogramma's zullen in de «Terms of Reference» van missies voor identificatie, formulering en evaluatie aandacht voor vrouwen vastleggen.
- Ook bij de samenstelling van missies en backstopping teams zal het behandelend bureau erop toezien dat deskundigheid op het terrein van VenO in voldoende mate aanwezig is.

c. *Externe adviesgroepen*

Als er externe adviesgroepen bij de projectbeoordeling of uitvoering betrokken zijn, zal erop gelet worden dat de VenO aspecten in voldoende mate in de advisering worden betrokken.

- Indien wenselijk geacht vanuit het oogpunt van VenO zullen de behandelende bureaus erop toezien, dat bij de oprichting van Project Advies Commissies (PAC's) deskundigheid op het terrein van VenO wordt opgenomen.
- In de vaste adviescommissies voor het Onderzoek en Technologie programma (te weten de ACOTO en LWRG), zal een deskundige op het terrein van VenO zitting hebben.
- Dit geldt evenzeer voor de adviescommissies voor Plattelandsontwikkeling, zoals bij voorbeeld met betrekking tot voeding/voedsel, bosbouw en volksgezondheid.

d. *Identificatie ten behoeve van sectorprogramma's*

Binnen de drie sectorprogramma's geschiedt de identificatie en formulering van project- en onderzoeksvoorstellen voor een belangrijk deel door multilaterale, medefinancierings- en particuliere organisaties en instituten.

Deze zullen worden gestimuleerd om projecten te identificeren waarin aandacht wordt gegeven aan het vergroten van de participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces.

- Binnen het sectorprogramma *Plattelandsontwikkeling* worden de organisaties die doorgaans met projectvoorstellen komen, zoals de MFO's en de multilaterale organisaties, gestimuleerd om projecten met specifieke of geïntegreerde aandacht voor vrouwen aan te dragen. Dit zal voor MFO's gebeuren in regulier overleg tussen DGIS en de GOM-partners en voor multilaterale organisaties in het periodiek overleg met de afzonderlijke organisaties. Benadrukt wordt de mogelijkheid de institutionele versterking van lokale (plattelands)organisaties te ondersteunen.
- Binnen het sectorprogramma *Industriële Ontwikkeling* zal naast overheid en Nederlands bedrijfsleven gezocht worden naar andere intermediairs om projecten voor vrouwen te identificeren en uit te voeren, zoals de MFO's, multilaterale organisaties en NGO's in ontwikkelingslanden. Indien het industriële project of de sectorinvesteringsstudie wel van belang voor vrouwen wordt geacht, maar de uitvoerende instantie niet over VenO-deskundigheid beschikt, kan overwogen worden om VenO-deskundigheid additioneel te financieren.
- Bij het *Onderzoeks- en Technologieprogramma*, onderdeel van het O&O-sectorprogramma, wordt de indiening van onderzoeksvoorstellen op het terrein van VenO gestimuleerd. Teneinde meer bekendheid aan het programma te geven stelt het behandelende bureau een brochure op, die via ambassades en sectorspecialisten VenO onder potentiële aanvragers verspreid zal worden.
- Binnen het onderdeel «*Directe steun aan opleidingsinstituten in ontwikkelingslanden*» van het O&O-sectorprogramma wordt het VenO-beleid uitgevoerd door in de dialoog met de betrokken instituten steeds aandacht te vragen voor stimulering van deelname van vrouwen aan cursussen en voor integratie van het VenO-aspect in alle cursussen.

- Bij het onderdeel «*Opleidingen in Nederland*» van het O&O-sectorprogramma wordt via gerichte voorlichting gestimuleerd dat er meer beursaanvragen van gekwalificeerde vrouwen binnenkomen. Kwantitatieve doelstellingen voor deelname van vrouwen zullen per land en per situatie gedifferentieerd worden aangegeven en gefaseerd worden doorgevoerd. Indien het programma wat betreft voorlichting en andere uitvoeringstaken wordt uitbesteed, zullen de betrokken instituten hierop worden gewezen. Tevens zal worden bevorderd dat de instituten verbetering van de afstemming van het totale cursusaanbod op de behoeften van vrouwen nastreven. Er zal een begin gemaakt worden met het doorlichten en opzetten van reguliere cursussen in Nederland waarbij ook op de voor VenO relevante aspecten zal worden gelet. De binnen het Ministerie van Landbouw en Visserij opgerichte werkgroep «Vrouwen en Landbouwwontwikkelingssamenwerking» is van plan een studie uit te voeren naar de wijze waarop in landbouwcursussen aandacht voor VenO wordt gegeven en zal voorts een in-service-training VenO voor landbouwcursusleiders organiseren.

- In het onderdeel «*Samenwerkingsverbanden*» (O&O-sectorprogramma) worden de sectorspecialisten VenO betrokken bij identificatie en advisering over samenwerkingsverbandactiviteiten met betrekking tot VenO. Tevens zal de deelname van vrouwen aan alle samenwerkingsactiviteiten worden bevorderd onder meer door met de betrokken instituten na te gaan of de gevolgde selectieprocedures dienen te worden aangepast en een gericht wervingsbeleid kan worden opgezet.

e. *Samenwerking met andere ministeries*

Overleg zal worden gevoerd met andere ministeries (onder andere L&V, OenW, VROM) over de wijze waarop VenO-deskundigheid en -activiteiten in die ministeries kunnen worden ingepast ten behoeve van voorbereiding en uitvoering van het actieprogramma.

2.6. Institutionele structuur VenO

a. *Deskundigen VenO binnen het DGIS*

- Ten behoeve van de beleidsontwikkeling met betrekking tot VenO blijft bij het Bureau Beleidsvoorbereiding (DGIS/SA) een sectie emancipatie bestaan.

- Vanwege de toenemende behoefte aan ondersteuning bij de uitvoering van het VenO-beleid wordt een deskundige VenO bij de Eenheid Technische Advisering (DST/TA) geplaatst.

b. *Ambtelijke stuurgroep VOBO (zie paragraaf 1.4)*

- De VOBO doet jaarlijks verslag van haar activiteiten.
- De voor het volgende jaar geplande activiteiten worden vastgelegd in een jaarplan.
- In 1988 zal een interne evaluatie plaatsvinden over de taak, samenstelling en functioneren van de VOBO.

c. *Institutionele structuur VenO op de posten*

In een aantal programma- en regiolanden zullen sectorspecialisten Vrouwen en Ontwikkeling bij de ambassade geplaatst worden.

Een «sectorspecialist (mede) belast met VenO» kan zijn:

- een Nederlandse full-time deskundige VenO;
- een lokale deskundige VenO die part-time of full-time aan de ambassade verbonden is;

- een Nederlandse deskundige bij de ambassade die op twee vakgebieden, waaronder VenO, institutionele ondersteuning biedt;
- een lokale structuur of instelling die systematisch door de ambassade wordt ingeschakeld om over VenO te adviseren.

- Voorjaar 1987 wordt een seminar voor sectorspecialisten (mede) belast met het thema VenO georganiseerd. Het hoofddoel van het seminar is de sectorspecialisten in de gelegenheid te stellen ervaringen uit te wisselen en hen op de hoogte te houden van OS-beleid en programma's.

d. *Training voor ambtenaren*

- In de opleiding van ambtenaren voor de geïntegreerde Dienst Buitenlandse Zaken krijgt het onderwerp VenO ook de komende jaren apart aandacht.
 - Tenminste éénmaal per jaar vindt een meerdaagse workshop plaats over VenO voor DGIS-beleidsmedewerkers binnen de bilaterale en multilaterale sector.
 - Interdepartementaal zal overleg plaatsvinden over trainingsactiviteiten op het terrein van VenO voor departementale ambtenaren (bij voorbeeld met het Ministerie van Landbouw en Visserij).
 - Tevens worden \pm 4 keer per jaar voor BZ-ambtenaren korte voorlichtingsbijeenkomsten (film, video, gastspreker) over de positie van vrouwen in relatie tot een bepaald thema relevant voor OS of in een bepaald ontwikkelingsland georganiseerd.

2.7. Vrouwelijke deskundigen en deskundigen VenO

- Er wordt gestreefd naar een toename van het aantal vrouwelijke deskundigen dat uitgezonden wordt in het kader van de deskundigenprogramma's (multilateraal- en bilateraalassistent deskundigen, bilaterale en suppletiedeskundigenprogramma's).
 - Bij de inzet van bilaterale assistentdeskundigen op het terrein van VenO zal speciaal gelet worden op de aanwezigheid van een goede ontvangststructuur. Indien binnen een project geen goede ontvangststructuur geboden kan worden, zal gekozen worden voor uitzending van een deskundige VenO.
 - Bij de herziening van de voorbereidingscursus georganiseerd door het Koninklijk Instituut voor de Tropen voor deskundigen zal in 1987 het VenO-aspect volledig worden geïntegreerd.
 - Tevens zal in 1987 voor de tweede maal een bijscholingscursus VenO voor deskundigen en SNV-ers, die op dit terrein werkzaam zijn, georganiseerd worden. Het is de bedoeling dat deze cursus ook in volgende jaren gehouden wordt.

2.8. Stimuleren van deskundigheid VenO bij consultants en bedrijfsleven

- Bij de selectie van consultants dient ook te worden gelet op VenO-deskundigheid (kennis en ervaring op het terrein van VenO in ontwikkelingslanden).
 - Consultantsbureaus, instituten en bedrijven die betrokken zijn bij OS zullen zo goed mogelijk geïnformeerd worden over het Nederlandse OS-beleid VenO. De informatie-verstrekking zal lopen via de directe contacten met de afzonderlijke projectuitvoerders, via contacten met overkoepelende organisaties van uitvoerders, zoals het ONRI en via verspreiding van belangrijke OS-publikaties inzake VenO, zoals onderhavig actieprogramma. Gestimuleerd wordt dat het onderwerp als agendapunt

voor een vergadering met overkoepelende overlegstructuren als de Commissie Ontwikkelingslanden van de VNO/NCW opgenomen wordt.

- Onderzocht zal worden of er een trainingscursus VenO voor bijscholing van consultants opgezet kan worden analoog aan de recent ontwikkelde training voor drinkwatervoorziening voor consultants.

2.9. Monitoring en evaluatie van beleidsuitvoering

Er zal regelmatig gerapporteerd worden over de voortgang bij de uitvoering van het VenO-beleid.

- De jaarlijkse rapportage over vrouwenprojecten en vrouwencomponenten binnen alle in dit jaar gecommitteerde projecten wordt voortgezet. Voor berekening van het percentage van de committering voor vrouwen zullen de criteria gehanteerd worden, die momenteel door de VOBO-werkgroep «Statistische rapportage» in samenwerking met de «DAC Expert Group on Women in Development» worden opgesteld.

- In de jaaroverzichten van de programma's «Directe steun opleidingsinstituten in ontwikkelingslanden» en «Opleidingen in Nederland» zullen sekse-specifieke gegevens over door Nederland gefinancierde cursusdeelnemers worden opgenomen.

In fasen zal de doelmatigheid van de uitvoeringsstrategie en de doeltreffendheid van projecten met betrekking tot VenO geëvalueerd worden.

- Het inspectie-onderzoek naar de rol van vrouwen in de bilaterale ontwikkelingssamenwerking wordt voortgezet. In 1987 zal IOV rapport uitbrengen over de eerste fase van het onderzoek «Vrouwen en Industriële Ontwikkeling». Naar aanleiding van de bevindingen van eind 1987 een workshop over vrouwen en kleinschalige industrie georganiseerd worden.

- Getoetst zal worden of de instructies uit de Instructiebundel voor wat betreft aandacht voor VenO in de projectcyclus worden nageleefd. Gestart zal worden met een inventarisatie van de beoordelingsmemoranda.

- Jaarlijks zal een inventarisiestudie worden uitgevoerd naar multi-bi projecten van een VN-organisatie, teneinde vast te stellen in welke mate deze organisatie aandacht aan VenO besteedt in de door Nederland gefinancierde projecten. In 1987 wordt een dergelijke inventarisatie voor multi-bi gefinancierde ILO-projecten uitgevoerd.

- De sectorspecialisten VenO zullen vóór 1990 een inventarisatie uitvoeren over de mate waarin in de door Nederland gefinancierde programma's en projecten in dat land aandacht wordt besteed aan VenO.

Na afloop van de periode van het actieprogramma zal eind 1990 de uitvoeringsstrategie in haar totaliteit getoetst worden en kan bij gebleken behoefte opnieuw een nieuw actieprogramma worden opgesteld.

HOOFDSTUK 3. ACTIEPROGRAMMA VOOR DE MULTILATERALE SAMENWERKING

Nederland blijft er naar streven ook in de multilaterale samenwerking via de multilaterale instellingen (VN-fondsen en -programma's, gespecialiseerde VN-organisaties, Wereldbankgroep, regionale banken en EG) het VenO-beleid volledig te integreren.

Vele multilaterale organisaties besteden al in ruime mate aandacht aan VenO. In het verleden lag het accent vooral op het analyseren en zichtbaar maken van de rol van vrouwen in ontwikkelingslanden. Momenteel gaat de aandacht meer uit naar de vraag hoe de VenO-doelstellingen en -aanbevelingen uit het FLS-document in concrete acties kunnen worden

vertaald. Verschillende organisaties (UNFPA, UNICEF, UNDP en ILO) hebben recentelijk VenO-plannen voor de middellange termijn ontwikkeld.

Dit hoofdstuk behandelt de acties die Nederland de komende jaren zal ondernemen teneinde te bewerkstelligen dat in de multilaterale ontwikkelingssamenwerking de belangen en behoeften van vrouwen optimaal tot hun recht komen. Deze acties sluiten aan op al bestaande initiatieven in de multilaterale samenwerking van verschillende bureaus en Permanente Vertegenwoordigingen.

Op grond van zijn financiële bijdrage heeft Nederland een beleidsmatige inbreng in de verschillende multilaterale instellingen door de participatie in de besluitvormende organen van deze instellingen.

3.1. Inbreng VenO in multilaterale instellingen

Nederland zal zijn invloed binnen de multilaterale instellingen aanwenden om de verschillende instellingen te stimuleren hun beleid en activiteiten meer te richten op vergroting van de actieve participatie van vrouwen in het ontwikkelingsproces. De instructies voor OS-inbreng in multilaterale instellingen zullen expliciet ingaan op VenO.

· Voorzover nog niet gerealiseerd door de betreffende instelling zal de Nederlandse inbreng met betrekking tot VenO in zijn algemeenheid gericht zijn op:

– het stimuleren van de instellingen om expliciet en bindend beleid ten aanzien van VenO te formuleren;

– het stimuleren van de instellingen om de belangen en behoeften van vrouwen te integreren in de door die instellingen opgestelde procedures van projectbehandeling;

– het stimuleren van de multilaterale instellingen om alle budgettaire categorieën open te stellen voor financiering van activiteiten die (mede) gericht zijn op verbetering van de positie van vrouwen;

– het verzoeken om de opstelling van een uitvoeringsplan VenO voor de middel-langetermijn, zoals voorgesteld in het FLS-document;

– het stimuleren van de instellingen om voldoende financiële middelen en institutionele voorzieningen ter beschikking te stellen om acties uit te voeren. Hierbij kan gedacht worden aan het aantrekken van specifieke deskundigheid VenO, aan het opzetten van trainingsprogramma's met betrekking tot VenO voor beleidsmedewerkers, etc.;

– het stimuleren van de instellingen om meer vrouwelijk personeel in dienst te nemen, vooral op de hogere niveaus en meer vrouwelijke deskundigen uit te zenden.

· Teneinde goed op de hoogte te blijven van ontwikkelingen binnen de multilaterale instellingen zullen de behandelende bureaus, ambassades en PV's regelmatig contact onderhouden met de «Focal Points» of VenO-bureaus van deze instellingen.

· In praktijk is het echter niet mogelijk genoemde streepunten bij alle multilaterale instellingen tegelijkertijd met dezelfde inzet aan de orde te stellen. Daarom zullen de multilaterale bureaus een beperkt aantal multilaterale instellingen, conferenties en/of thema's uitkiezen, waarop de aandacht specifiek gericht zal zijn.

3.2. Donorcoördinatie

In kaders waarin donorcoördinatie plaatsvindt, zoals consultatieve groepen, consortia, Round Tables, EG en DAC, zal expliciet aandacht worden gegeven aan de mogelijkheden de actieve participatie van vrouwen te vergroten.

· Gestimuleerd wordt dat bij de voorbereidingen voor consultatieve groepen en Ronde Tafelconferenties met betrekking tot een bepaald land aandacht wordt besteed aan de rol van vrouwen in het ontwikkelingsproces als actoren en als begunstigden.

- Bij uitzondering zal Nederland bereid blijven additionele financiering te geven om de VenO-inbreng in overlegvergaderingen voor te bereiden. Zo is tijdelijke financiële ondersteuning gegeven aan UNIFEM ten behoeve van de integratie van VenO in de Ronde Tafelconferenties over Niger en Burkina Faso en aan de Wereldbank ten behoeve van Indonesië, Bangladesh en Zimbabwe.
- Het OESO-DAC is een belangrijk kanaal voor uitwisseling van ervaringen met betrekking tot VenO en voor donorcoördinatie van VenO-activiteiten. Binnen het DAC bestaat een «Expert Group on Women in Development» (DAC/WID), waarin Nederland actief participeert. Nederland zal stimuleren dat in documenten voor DAC-vergaderingen betreffende de diverse sectoren in het ontwikkelingsproces de visies en belangen van vrouwen op die terreinen worden verwerkt.
- In EG-verband wordt donorcoördinatie op het punt van VenO-beleid en activiteiten eveneens gestimuleerd, onder meer via bijeenkomsten van VenO-deskundigen uit de EG-lid-staten.

3.3. Speciale financiering

- Binnen de speciale bijdragen aan de VN wordt elk jaar een bepaald bedrag gereserveerd voor specifiek op de emancipatie van vrouwen gerichte activiteiten.
- Steun aan het VN-ontwikkelingsfonds voor vrouwen, UNIFEM, wordt voortgezet. In 1987 ontvangt UNIFEM een bijdrage van 1,5 miljoen.
- Incidenteel stelt Nederland via het VenO-programma extra budgettaire fondsen ter beschikking voor de institutionele versterking van multilaterale organisaties op het terrein van VenO. De aanstelling van deskundigen VenO bij de EG en IFAD worden op tijdelijke basis door Nederland gefinancierd.
- Daarnaast bestaat de mogelijkheid afzonderlijke projecten (mede) gericht op positieverbetering van vrouwen te ondersteunen via multi-bi en co-financiering.

3.4. Institutionele structuur VenO

- Elk multilateraal bureau heeft een medewerker, die aanspreekbaar is voor wat betreft VenO: het «*Focal Point*». Deze medewerker stimuleert de standpuntbepaling in het betreffende bureau. De «*Focal Points*» voeren op ad-hoc-basis onderling overleg, met jaarlijks ten minste één gezamenlijke bijeenkomst.
- Door de inkrimping van formatieplaatsen bij de Directie Internationale Organisaties (DIO) is de beschikbare menskracht voor het stimuleren van VenO in de VN verminderd. Mede gezien dit feit bestaat in de multilaterale sector behoefte aan een coördinator VenO voor multilaterale zaken. Aanstelling van een full-time of part-time deskundige VenO binnen DIO wordt gezien tegen de achtergrond van de totale personeelsinkrimping.
- De *training* van de beleidsmedewerkers in de multilaterale sector wordt gecombineerd met de training van de medewerkers in de bilaterale sector. De VOBO en de «*Focal Points*» zullen hiertoe het programma van de workshop VenO bijstellen.

3.5. Planning van beleidsuitvoering

- De multilaterale bureaus maken zo spoedig mogelijk een inventarisatie van de belangrijkste kenmerken van VenO-beleid en uitvoeringsactiviteiten van de verschillende multilaterale instellingen. De bureaus zullen opdrachten geven om voor de instellingen die de grootste bijdragen ontvangen een meer uitgebreide inventarisatie op basis van dossierstudie te laten verrichten.

- Tevens stellen de bureaus een overzicht op van de vergaderingen en conferenties die relevant zijn voor VenO op basis waarvan een planning gemaakt kan worden voor de Nederlandse inbreng.
- Aan de hand van deze gegevens bepalen de multilaterale bureaus de prioriteiten voor de komende jaren. Uitgaande van het algemene OS-beleid VenO vermelden zij in een beknopt werkplan op welke multilaterale instellingen, conferenties en/of thema's de aandacht specifiek gericht zal zijn.
- VenO krijgt expliciet aandacht, in de contacten tussen de multilaterale bureaus en de landen- en sectorbureaus over, ondermeer, de OS-inbreng in de besluitvormingsorganen van multilaterale instellingen.

3.6. Evaluatie van beleidsuitvoering

Na afloop van de periode van het actieprogramma zal eind 1990 de uitvoeringsstrategie in haar totaliteit getoetst worden en kan bij gebleken behoefte opnieuw een actieprogramma worden opgesteld.

HOOFDSTUK 4. ACTIEPROGRAMMA VOOR DE OVERIGE PROGRAMMA'S

Ook in de programma's via de particuliere organisaties en enkele wereldwijde OS-programma's krijgt uitvoering van het VenO-beleid bijzondere aandacht. Dit hoofdstuk behandelt de acties die ondernomen zullen worden om VenO in de programma's verder te integreren.

4.1. Medefinanciering van projecten van particuliere organisaties en vrijwilligersprojecten

a. Het Medefinancieringsprogramma

Vanaf 1980 is, mede onder invloed van de Vrouwenconferenties en de opkomst van vrouwenbewegingen in de Derde Wereld, bij de medefinancieringsorganisaties (MFO's) de aandacht voor VenO toegenomen. Dit uit zich in een stijging van het aantal projecten, dat zich specifiek op positieverbetering van vrouwen richt. Ook hebben de MFO's aandacht voor VenO in de organisatie geïnstitutionaliseerd door middel van het aanstellen van vrouwencoördinatrices, «focal points» en taakgroepen, etc.

Vanwege de doelgroepgerichtheid van de MFO's is het medefinancieringsprogramma een uitermate geschikt kanaal voor de uitvoering van het VenO-beleid. Bij de herziening van het programmafinancieringsmodel voor dit programma is formeel vastgelegd dat positieverbetering van vrouwen één van de prioriteiten is.

- Het periodiek overleg met de GOM-partners biedt een goede mogelijkheid VenO regelmatig ter sprake te brengen. Jaarlijks zal onder meer gevraagd worden wat de verschillende MFO's aan concrete acties ondernemen om de aandacht voor vrouwen in alle activiteiten te integreren, waarbij verwezen kan worden naar de streepunten die naar aanleiding van het NAR-advies nr. 86 naar voren zijn gekomen.

- In programma-evaluaties zal mede gelet worden op de participatie van vrouwen en de effecten op de positie van vrouwen.

b. Voedingshulp ter ondersteuning van ontwikkelingsprojecten van Particuliere Organisaties (VPO).

Het VPO-programma beoogt een bijdrage te leveren aan een meer permanente oplossing van voedsel- en voedingsproblemen van kansarme groepen. Dit gebeurt door voedsel als middel in te zetten in kleinschalige,

doelgerichte projecten van lokale organisaties. Omdat vrouwen een centrale rol in de voedselvoorziening spelen, raakt het VPO-programma vrouwen op directe wijze. Zeker is dat veel recipiënten vrouwen zijn. Bij volgende programma-evaluaties wordt systematisch nagegaan of vrouwen ook actief betrokken zijn bij de voorbereiding, opzet en uitvoering van projecten.

- In de contacten met de bemiddelende organisaties wordt VenO jaarlijks aan de orde gesteld.

c. *SNV-programma*

In 1986 is een SNV-notitie vrouwenbeleid verschenen. Per land wordt een studie uitgevoerd gericht op het opstellen van een apart inzetbeleidsplanvrouwen. De uitvoering van deze landenstudies zal in 1988 worden afgerond.

- Binnen SNV functioneert een werkgroep vrouwenbeleid, die onder meer een trainingscursus voor de staf voorbereidt.

- SNV streeft ernaar meer vrouwelijke SNV-ers en veldstafleden aan te stellen. Onderzocht wordt welke maatregelen in het personeelsbeleid kunnen leiden tot meer vrouwen in veldstaffuncties.

4.2. KAP-programma en Programma Vrouwen en Ontwikkeling

a. *Kleine ambassade projecten (KAP-)programma*

Ongeveer 20% van de KAP's zijn te omschrijven als vrouwenprojecten. Deze projecten verlenen doorgaans op doeltreffende en betrekkelijk goedkope wijze steun aan plaatselijke initiatieven van vrouwen.

- De ambassades zullen bij de uitvoering van het KAP-programma conform de richtlijnen in de instructiebundel specifieke aandacht schenken aan positieverbetering van vrouwen.

Bij de herziening van de instructie voor het KAP-programma is de doelstelling positieverbetering van vrouwen nader uitgewerkt. De voorkeur gaat uit naar projecten waarbij de lokale vrouwenorganisaties en -groepen een actieve rol vervullen bij identificatie, formulering en uitvoering. Voor financiering komen in aanmerking projecten gericht op inkomensgenerering, taakverlichting, bewustwording en scholing, en bestrijding van seksueel geweld. Met name in Thailand, Sri Lanka en Maleisië en de Filippijnen kunnen tevens projectvoorstellen ter voorkoming en bestrijding van uitwassen van sex-toerisme gehonoreerd worden.

b. *Programma Vrouwen en Ontwikkeling*

Het programma VenO, dat onderdeel vormt van het Speciale Activiteiten Programma, is in het leven geroepen om activiteiten gericht op de institutionele versterking ten behoeve van vrouwen in ontwikkelingslanden te ondersteunen.

- Prioriteit gaat uit naar financiële ondersteuning van internationale vrouwennetwerken die zich bezighouden met VenO, zoals het Women's Information and Communication Service (ISIS-International). Ook netwerken die zich richten op het bestrijden van geweld tegen vrouwen komen voor steun in aanmerking. Zo wordt het International African Committee ondersteund dat mede als doel heeft vrouwenbesnijdenis tegen te gaan.

- Binnen dit programma kunnen eveneens activiteiten gefinancierd worden die gericht zijn op institutionele versterking van overkoepelende professionele vrouwenorganisaties in de Derde Wereld die emancipatoir betrokken zijn bij VenO (zoals het Institute of Social Studies Trust in India).

- Het programma VenO ondersteunt tevens enkele Nederlandse professionele organisaties werkzaam op het terrein van VenO (zoals het Vrouwenberaad Nederlandse Ontwikkelingsinstanties) en de opbouw van deskundigheid op het terrein van VenO bij enkele internationale organisaties (zie paragraaf 3.3). Andersoortige activiteiten vallen niet langer onder dit programma, maar kunnen uit één van de reguliere programma's gefinancierd worden indien zij voldoen aan de criteria van dat programma.

4.3. Voorlichtingsdienst

De voorlichtingsdienst OS verzorgt de voorlichting over de Nederlandse OS aan het Nederlandse publiek. Mede in verband met de vrouwenconferentie in 1985 is de afgelopen jaren in deze voorlichting uitgebreid aandacht aan VenO besteed.

- Ook de komende jaren zal de voorlichtingsdienst informatie geven over de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden en over het VenO-beleid. Hiertoe zal in het blad «Internationale Samenwerking» en in andere voorlichtingsactiviteiten (spreekbeurten, films, video's etc.) het onderwerp VenO geïntegreerd en afzonderlijk aandacht krijgen.

- Tevens zal in de serie «Een Kleintje Informatie» een vouwfolder over VenO verschijnen.

- DVL/OS zal in de serie «Globaal Bekeken» een onderwijsproject voor middelbare scholieren, eind 1988 een programma over VenO uitbrengen.

- Ten behoeve van de voorlichting aan vrouwen(-groepen) over VenO financieringsmogelijkheden binnen het Nederlandse OS-programma zal een nieuwe informatiefolder VenO worden uitgegeven.

4.4. Evaluatie van beleidsuitvoering

Na afloop van de periode van het actieprogramma zal eind 1990 de uitvoeringsstrategie in haar totaliteit getoetst worden en kan bij gebleken behoefte opnieuw een actieprogramma worden opgesteld.

1. Basisdocumenten

DAC From Nairobi to the year 2000 – Actions proposed for DAC member countries to fulfill their commitments to the Nairobi Forward Looking Strategies, 1986

IOV/BuZa Effecten van Nederlandse bilaterale landbouwactiviteiten op de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden, 1985, rapport nr. 200

NAR Advies nr. 85, Vrouwen en Ontwikkeling, 1985

NAR Advies nr. 86, Vrouwen in de Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking, 1986

UN Forward Looking Strategies (FLS) for the advancement of women, 1985.

2. Overige Nederlandse nota's

SoZaWe Beleidsplan emancipatie, juni 1985

BuZa Notitie Vrouwen in Ontwikkelingssamenwerking, september 1980

Nota Herijking bilaterale samenwerking, 1984

Notitie Sectorprogramma Training, Onderwijs, Onderzoek, 1986

Notitie Sectorprogramma Plattelandsontwikkeling, februari 1986

Document over het sectorprogramma voor Industriële Ontwikkeling, 1985

Notitie Gezondheidszorg, 1986

Memories van toelichting bij de begroting voor OS, onder meer voor 1987

3. Beleidsnota's en actieplannen van andere donoren en organisaties m.b.t. VenO

CIDA Policy framework and Implementation Strategy (Plan of Action, 1986–1987 – 1990/1991), 1986

Denmark Paper on Danish Development Assistance to women, 1986

ILO Plan of action on equality of opportunity and treatment of men and women in employment, concept 1987

NORAD Norway's strategy for assistance to women in development, 1985

SIDA SIDA's plan of action: The women's dimension in development assistance, 1985

UNDP Programma implementation WID: implementation strategy, 1986

UNFPA Women, population and development: A strategy for participation, concept 1987

UNICEF Implementation Strategy for UNICEF policy on Women in Development (concept)

US-AID AID policy paper Women in Development, 1982

Asian Development Policy and action's taken to implement the policy on the role

Bank of women in development, 1986

Gebruikte afkortingen

1. ACOTO – Advies Commissie Onderzoek Technologie Ontwik-
keling
2. DAC – Development Assistance Committee
3. FLS – Document: Forward Looking Strategies for the
Advancement of Women (Nairobi, 1985)
4. GOM – Gemeenschappelijk Overleg (met MFO's)
5. ILO – International Labour Organisation
6. LRWG – Landbouw Research Werkgroep
7. MFO – Medefinancierings Organisatie
8. NGO – Niet Gouvernementeale Organisatie
9. OECD – Organisation for Economic Cooperation and
Development
10. ONRI – Orde van Nederlandse Raadgevende Ingenieurs
11. O&O – Training, Onderzoek en Onderwijsprogramma
12. PV – Permanente Vertegenwoordiging
13. SNV – Organisatie voor Ontwikkelingssamenwerking en
Bewustwording (voorheen: Stichting Nederlandse
Vrijwilligers)
14. UNDP – United Nations Development Programma
15. UNFPA – United Nations Fund for Population Activities
16. UNIFEM – United Nations Ontwikkelingsfonds voor Vrouwen
17. VNO/NCW – Vereniging Nederlandse Ondernemers/Nederlandse
Christelijke Werkgevers
18. VenO – Vrouwen en Ontwikkeling